

De maatschappelijke opdracht van de openbare bibliotheek in de 21^e eeuw: een voorstel ter discussie

Frank Huysmans

1. Burgers, kennissamenleving, onderwijs en de openbare bibliotheek

'Er is meer dan voorheen in de wereld te doen.' Dit citaat van Johan Rudolph Thorbecke uit 1843/1844 is nog steeds actueel en misschien wel actueler dan ooit tevoren. De staatsman, wiens naam zo sterk verbonden is aan onze Grondwet, deed een constatering die van alle tijden is. In ieder geval gaat ze op voor onze tijd die een ongekende wereldwijde dynamiek laat zien. En die dynamiek is sterk verbonden met de informatietechnologie en -productie, opgekomen in de tweede helft van de vorige eeuw. De wereldwijde informatieproductie groeit elk jaar met een kwantiteit die de collectie van 's werelds grootste bibliotheek, de *Library of Congress*, nietig doet lijken.

Thorbecke was ook minister-president van een kabinet dat als eerste te maken kreeg met de roep tot oprichting van een openbare bibliotheek, toen nog 'leeszaal' geheten. In 1851 werden er in de Tweede Kamer vragen in die richting gesteld naar aanleiding van invoering van de Britse situatie. In Londen was een jaar eerder de Public Libraries Act aangenomen, die gemeenten aanmoedigde om een belasting te heffen ter oprichting van een plaatselijke openbare bibliotheek. Thorbecke stond sympathiek tegenover het idee maar voelde niet veel voor het verplichtende karakter van een wet. Gemeenten moesten daarin vrij worden gelaten. Mede daardoor duurde het nog tot rond 1900 voor de eerste openbare bibliotheken in Nederland het licht zagen.

Nu, ruim een eeuw later, is er meer dan voorheen in de wereld te doen. Er is meer informatie en die informatie is voor velen ook veel toegankelijker dan in de tijd van de leeszaalpioniers. En in de tussentijd is er meer veranderd. Er is na de Tweede Wereldoorlog een verzorgingsstaat opgebouwd waarin de overheid sterk betrokken was bij bestaansvoorwaarden en welzijn van grote groepen minder welgestelden. Sinds de jaren 1980 is onder invloed van besparingen op de collectieve uitgaven en deregulering die verzorgingsstaat in belangrijke mate afgebouwd. Heden ten dage wordt er van burgers meer zelfredzaamheid verwacht. Tegelijkertijd is de samenleving een stuk complexer geworden. De overheid ziet het nog steeds wel als haar taak om burgers goed voor te bereiden op de taak zich staande te kunnen houden in deze complexe wereld en actieve, participerende burgers te worden. Het onderwijs is tussen 5 en 16 jaar verplicht om ervoor te zorgen dat ieder individu de startkwalificaties kan verkrijgen om werk te vinden en in zijn eigen levensonderhoud te voorzien. Velen leren en studeren na hun 16^e verjaardag door om hun maatschappelijke kansen te vergroten. In de samenleving van nu zijn die kwalificaties meer dan ooit nodig. Niet alleen moet kennis worden vergaard, ook moet men gedurende de levensloop die kennis blijven actualiseren en aanvullen. Enerzijds omdat de samenleving zo snel blijft veranderen (steeds sneller, lijkt het wel),

anderzijds omdat kennis en informatie zulke centrale productiemiddelen zijn in de hedendaagse economie. De overheid heeft de taak om talent te stimuleren met het oog op de concurrentiepositie die Nederland en de Europese Unie in de globale economische orde innemen. Ze heeft ook de taak om minder getalenteerden te ondersteunen, die minder leesvaardig zijn en moeite hebben met het verwerken van informatie.

Het onderwijs (primair, secundair, tertiair en volwassenenonderwijs) is een van de instrumenten die de overheid tot haar beschikking heeft. De openbare bibliotheek is een ander. Is er naast het onderwijs nog wel behoefte aan een openbare bibliotheek? Die werd immers opgericht in een tijd van informatieschaarste, zowel wat aantallen publicaties betreft als de financiële mogelijkheid voor veel burgers om zich die informatie eigen te maken. Thans stroomt informatie overvloedig en is veel van die informatie binnen bereik van iedereen. De openbare bibliotheek, zo zullen we hier betogen, biedt ten opzichte van andere overheidsvoorzieningen een meerwaarde. Die is gelegen in de expertise in het waarderen, selecteren, beschrijven en ontsluiten van een jaarlijks verder uitdijend aanbod aan content – ‘er is meer dan voorheen in de wereld te doen’ – alsmede het bieden van voorzieningen voor persoonlijke ontwikkeling voor mensen die het formele onderwijs hebben verlaten. Die expertise wordt vertaald in een collectie aan fysiek en digitaal toegankelijke bronnen, en in advies en educatie over het omgaan met die bronnen. Het ondersteunen van leesvaardigheid en mediawijsheid maakt van dat laatste een belangrijk deel uit. Om dit betoog te ondersteunen, duiken we eerst nog wat dieper in de geschiedenis.

2. De oorsprong: volksverheffing, volksontwikkeling

De openbare bibliotheek is, ruim een eeuw na haar oprichting, voor veel Nederlanders een vaste waarde. Sinds de snelle uitbreiding van het stelsel in de jaren zestig en zeventig¹ is er geen gemeente meer die geen openbare bibliotheekvoorziening binnen haar grenzen heeft. Maar nu de gemeentelijke subsidies onder druk staan, overwegen sommige gemeenten om er helemaal mee te stoppen. Eind 2011 bepaalde de rechter dat op basis van het geldende wettelijke kader (de Wet op het Specifiek Cultuurbeleid) en convenant (Bibliotheekcharter 2010-2012) gemeenten niet verplicht zijn een bibliotheek te bekostigen.² Anders dan in andere landen is de openbare bibliotheekvoorziening in Nederland (vooralsnog) dus niet bij wet gewaarborgd.

Als andere instituties wier bestaansrecht en subsidiewaardigheid lange tijd buiten kijf stond, wordt de openbare bibliotheek uitgedaagd om haar bijdrage aan het maatschappelijk bestel te formuleren én onder bewijs te stellen. Een analogie met de publieke omroep dringt zich op. Waar eerst – zeker in de noordelijke landen van Europa – commerciële omroep uit den boze was, bracht het in de Europese Gemeenschap geldende principe van de vrije markt een kentering teweeg. Zo moest in de Nederlandse Mediawet een artikel worden opgenomen waarin publieke omroepen werden verplicht een maatschappelijke opdracht te formuleren.³ Het verstoren van de werking van de vrije markt door middel van subsidiëring mag. Het dient dan wel te worden

¹ Zie de SIOB-bibliotheekmonitor (<http://www.siob.nl/bibliotheekmonitor>) voor trendgegevens over openbare bibliotheken in Nederland.

² http://www.debibliotheken.nl/fileadmin/documenten/pdf_strategie/Bezuinigingen/Uitspraak_rechtszaak_VOB-gemeente_Buren_01-11-2011.pdf, laatstelijk geraadpleegd op 25 januari 2013.

³ <http://wetten.overheid.nl/BWBR0025028/Hoofdstuk2/Titel21/Artikel21/>, laatstelijk geraadpleegd 25 januari 2013.

gerechtvaardigd met een redenering waarom de vrije markt niet zelf in een maatschappelijk wenselijke uitkomst voorziet.⁴

Bij het opzetten van zo'n redenering is het raadzaam in de geschiedenis te duiken en je af te vragen met welk doel de openbare bibliotheek in de tweede helft van de negentiende eeuw eigenlijk in het leven is geroepen. Dat was niet het uitlenen van boeken, noch leesbevordering, noch het waarborgen van informatievrijheid. Dit zijn accenten die in de loop van twintigste eeuw zijn gezet. Het oorspronkelijke doel was *volksverheffing* of *volksontwikkeling*: burgers in staat stellen zichzelf te ontwikkelen. Daarbij stond de bibliotheek niet op zichzelf maar ondersteunde het andere pedagogische instellingen. Henri Greve, de aartsvader van het openbaar bibliotheekwerk in Nederland, omschreef het in zijn proefschrift uit 1906 zo:

Erst wanneer het bibliotheekbeheer zich op dit standpunt plaatst, zich het doel voor oogen stellend, dat het Openbaar Leesmuseum als het ware de werkplaats moet worden, waar elk sociaal-paedagogisch werk op den voet gevolgd en van de hulpmiddelen, die het noodig heeft, voorzien wordt, eerst dan voldoet een Openbaar Leesmuseum aan den laatsten en zwaarsten eisch : een instelling van opvoedkundige beteekenis te zijn voor het geheele maatschappelijk leven.⁵

Een instelling met een pedagogisch oogmerk voor alle sociale lagen: dat was de oorspronkelijke missie. Leden van de arbeidersklasse zouden zich kunnen opwerken tot de middenstand, en de middelbare klasse kon haar klasse-identiteit verstevigen en daarmee de hogere standen uitdagen. In het zich richten op beide 'doelgroepen' (zoals we ze nu zouden noemen) zag Greve dé kans om het lage peil van de al langer bestaande volksbibliotheken – vooral gericht op de lage klasse met vrijwel uitsluitend ontspanningslectuur – voor eens en voor altijd te overwinnen.

Achter het streven naar volksverheffing uit de negentiende eeuw gaan de vooruitgangsidealen van de Verlichting schuil. De openbare bibliotheek is aan te merken als een uitgesproken product van de moderniteit, van het streven naar vooruitgang. Zoals Britse bibliotheekhistorici het verwoordden:

As a core component of the civic ideal's endorsement of progress, the public library was symbolic of the desire to create a new society, industrialised yet civilised, morally disciplined yet democratic and replete with opportunities for education and social advance. It was a socially dynamic institution, in both form and ambition, because it set out to satisfy both working-class and middle-class aspirations. The public library was the natural home of the working-class autodidact; it was also attractive to users from the 'middling' and professional ranks of society seeking to strengthen a new class identity...⁶

Sinds de beginjaren is er uiteraard veel veranderd. De maatschappij veranderde en de openbare bibliotheek veranderde mee. Niettemin bleef ondersteuning van educatie en persoonlijke ontwikkeling al die tijd de *raison d'être*, het centrale *doel*. Nog altijd is de missie van de bibliotheek het ondersteunen van individuele en groepen burgers in hun ontwikkeling, getuige het thans geldende UNESCO-manifest en de IFLA/UNESCO-richtlijnen voor de openbare bibliotheek.⁷ Wel zijn er accenten verschoven. In de jaren

⁴ Zie C. Teulings, L. Bovenberg en H. van Dalen (2005), *De cirkel van goede intenties. De economie van het publieke belang*, Amsterdam: Amsterdam University Press.

⁵ H.E. Greve (1906), *Openbare leesmuseum en volksbibliotheken*, Amsterdam/Leipzig: Maas & Van Suchtelen, p. 47.

⁶ A. Black, S. Pepper & K. Bagshaw (2009), *Books, Buildings and Social Engineering. Early Public Libraries in Britain from Past to Present*, Farnham: Ashgate, p. 32.

⁷ Opgenomen in M. Koren (red., 2001), *De dienstverlening van de openbare bibliotheek: bronnen voor beleid*, Den Haag: NBLC.

twintig en dertig van de vorige eeuw stond het bibliotheekwerk in het teken van de verzuiling en heerste er soevereiniteit in eigen kring bij de volksontwikkeling. Na de Tweede Wereldoorlog werd de openbare bibliotheek gezien als instrument in de verwerkelijking van de mensenrechtencanon. In de jaren zeventig en tachtig werd de link met het welzijnswerk benadrukt, en tegenwoordig wordt de bibliotheek in één adem genoemd met 'kenniseconomie' en 'informatiesamenleving'. Van burgers wordt anno nu verwacht dat zij zelfredzaam zijn en naar vermogen participeren in en bijdragen aan de maatschappij door arbeid, zorg, deelname aan verenigingsleven of bestuurlijke en culturele activiteiten. Een noodzakelijke voorwaarde om die bijdrage te kunnen leveren is niettemin nog steeds een goede opleiding.

Daarnaast is het van belang te constateren dat de *middelen* waarmee dit doel wordt nagestreefd in de loop der decennia zijn veranderd. In de beginjaren was de openbare bibliotheek voornamelijk een openbare leeszaal waar mensen ter plekke boeken en periodieken kwamen raadplegen. Pas later kwam de uitleenfunctie in beeld, eerst gesloten (je kon zelf niet langs de boekenrekken lopen en kiezen, maar moest de boeken aanvragen aan de balie) en later open.⁸ In de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw werd vanuit de welzijnsideologie veel geïnvesteerd in regionale spreiding en in uitbreiding van collecties, wat zich in een scherpe stijging van de leden- en uitleentallen vertaalde. In de jaren negentig ten slotte kwamen de digitale media in beeld. Sommige verschijningsvormen (cd-i, beeldplaat, cd-rom) verdwenen bijna net zo snel uit de collecties als ze erin gekomen waren. Internettoegang en digitale bestanden, ter plekke te raadplegen of (voor leden) vanuit huis, zijn inmiddels tot vaste waarden geworden. Tegelijkertijd lijken, met de toename van de (niet zelden gratis) streaming diensten, de digitale informatiedragers als cd's en dvd's geen eeuwig leven in de collectie beschoren.

De historische ontwikkeling, hierboven in een notendop geschetst, geeft aanleiding om de maatschappelijke opdracht van de openbare bibliotheek in de 21^e eeuw onverminderd in haar educatieve ondersteuningstaak te zien. Educatie dient hier, zoals in de volgende paragraaf zal worden uitgewerkt, breed te worden opgevat: het gaat niet alleen om cognitieve, maar ook ethisch-normatieve en esthetische (smaak-) ontwikkeling: om *Bildung* in brede zin.⁹ Tegelijk dienen, net als in de eeuw die nu achter ons ligt, de middelen waarmee dat doel wordt nagestreefd mee te veranderen met de tijd. De bibliotheek zal in toenemende mate fysieke (gebouw, gedrukte media) en digitale (webservices, digitale content) dienstverlening in een hybride concept moeten zien te integreren.

3. De kernfuncties nader uitgewerkt

Ga de straat op, vraag tien willekeurige voorbijgangers wat de openbare bibliotheek doet en de kans is groot dat je tien keer hoort: 'boeken uitlenen'. De uitleenfunctie is beeldbepalend. Dit terwijl in de beginjaren van de openbare bibliotheek vooral de studie- en informatiefuncties centraal stonden en de uitleenfunctie duidelijk secundair was.¹⁰ In een poging duidelijker te maken dat de bibliotheek staat voor meer dan alleen

⁸ P. Schneiders (1990). *Lezen voor iedereen. Geschiedenis van de openbare bibliotheek in Nederland*, Den Haag: Nederlands Bibliotheek en Lektuur Centrum (NBLC).

⁹ Zie M. Nussbaum (2010), *Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities*, Princeton University Press.

¹⁰ W. de la Court (1970), Openbare bibliotheken en cultuur. In W. de la Court, Th. P. Loosjes, G.A. van Riemsdijk en J. Stellingwerff (red.), *Nederlandse bibliotheekproblemen* (pp. 45-60). Amsterdam: Nederlandse Vereniging van

boeken uitlenen, is tijdens het proces van bibliotheekvernieuwing in 2005 door bibliotheken en gemeenten gezamenlijk een vijftal kernfuncties benoemd. Drie jaar later gaf het Rijk aan zich te willen gaan toeleggen op het ondersteunen van drie van deze functies. De andere twee werd niet de wacht aangezegd, maar het was aan de provinciale en lokale overheden om te bepalen of ze wel of niet tot het takenpakket van individuele bibliotheken behoren. Met het oog op de komende jaren is het zaak hierover meer duidelijkheid te scheppen. Reden genoeg om de kernfuncties eens goed tegen het licht te houden.

De aanloop: van vijf naar drie plus twee kernfuncties

In de *Richtlijn voor Basisbibliotheken* uit 2005 werden voor het openbaar bibliotheekwerk vijf kernfuncties uitgewerkt. Een openbare (basis)bibliotheek, aldus de Richtlijn, is een

- warenhuis van kennis en informatie,
- centrum voor ontwikkeling en educatie,
- encyclopedie van kunst en cultuur,
- inspiratiebron van lezen en literatuur, en een
- podium voor ontmoeting en debat.

De Richtlijn voegt hier expliciet aan toe dat geen van die kernfuncties kan worden weggelaten zonder dat dit repercussies heeft voor de overige functies: “De kernfuncties vormen in onderlinge samenhang de kern van een volledige openbare bibliotheek”.¹¹ Welke die repercussies dan zijn, wordt niet vermeld.

In zijn brief aan de Raad voor Cultuur d.d. 7 april 2008 stelt toenmalig minister van OCW Plasterk dat de vijf functies hebben geleid tot “een zeer gevarieerd en diffuus samenstel van activiteiten en diensten. (...) De geconstateerde variëteit aan diensten en activiteiten dreigt afbreuk te doen aan een herkenbare missie van de openbare bibliotheek als publieke instelling. Naar mijn mening dient daarom een scherpere focus in de feitelijke invulling van de functies te worden aangebracht. Als minister van OCW hecht ik van de vijf genoemde kernfuncties vooral aan die op het terrein van informatie, educatie en lezen. De invulling van deze functies is van wezenlijk belang voor de toekomst van de sector, juist omdat de bedreigingen op dit vlak groot zijn”.¹²

De Raad voor Cultuur onderschrijft deze inperking tot de drie kernfuncties informatie, educatie en lezen, of zoals het later kernachtiger gaat heten ‘lezen, leren, informeren’: “De lacunes die de bibliotheek opvult en de meerwaarde die zij heeft ten opzichte van marktpartijen – ook in het huidige tijdsbestek – bevinden zich binnen het werkterrein van deze drie kernfuncties”.¹³ De Raad is wel van mening dat de diffuusheid die de

Bibliothecarissen / Buijten & Schipperheijn; P. Schneiders (1990). *Lezen voor iedereen. Geschiedenis van de openbare bibliotheek in Nederland*, Den Haag: Nederlands Bibliotheek en Lektuur Centrum (NBLC).

¹¹ Vereniging van Openbare Bibliotheken & Vereniging van Nederlandse Gemeenten (2005), *Richtlijn voor basisbibliotheken*, Den Haag: VOB/VNG, p. 6
[http://www.debibliotheken.nl/fileadmin/documenten/pdf_oranje/pdf_publicaties/richtlijn_basisbibliotheken.pdf, laatstelijk geraadpleegd 25 januari 2013].

¹² R.H.A. Plasterk (2008, 7 april). *Bibliotheekvernieuwing 2009-2012*; brief aan de Raad voor Cultuur, kenmerk MLB/LB/2008/9.551, Den Haag: Ministerie van OCW, p. 2.

¹³ Raad voor Cultuur (2008, 19 mei). *Aanbieding advies Bibliotheekvernieuwing 2009-2012*; brief aan de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, kenmerk bib-200S.04SS4/l. Den Haag: Raad voor Cultuur, p. 5.

minister constateert niet is te wijten aan de breedte van de kernfuncties, maar aan het gemeentelijke beleid. Over de functies ‘kunst en cultuur’ en ‘ontmoeting en debat’ die nu worden losgelaten, merkt de Raad op dat deze voor de lokale profilering van de openbare bibliotheek van groot belang kunnen zijn. Niettemin is de Raad het met de minister eens dat deze kernfuncties geen ondersteuning door landelijk beleid behoeven, doch mogelijk wel door provinciaal beleid.

In het Bibliotheekcharter 2010-2012 keert dezelfde verantwoordelijkheidsverdeling terug. Nog altijd worden onder kernfuncties de vijf in de Richtlijn vermelde functies verstaan. De vijf tezamen zijn onderwerp van lokaal en provinciaal beleid, terwijl de landelijke overheid de drie functies lezen, leren en informeren ondersteunt.¹⁴

De inperking van het aantal kernfuncties dat door landelijk beleid wordt ondersteund van vijf naar drie, is niet gepaard gegaan met een inperking van de invulling van de afzonderlijke functies zelf. Kennelijk stond de invulling van de kernfuncties niet ter discussie. Daarmee zijn in feite nog altijd de formuleringen uit de Richtlijn uit 2005 actueel.¹⁵ De vraag is wel hoe goed geconceptualiseerd (in wetenschappelijke termen) de drieslag lezen, leren, informeren is. Gezien de centrale plaats die de triade inneemt in het landelijke beleid kan het geen kwaad haar nader uit te werken.

Van 3 plus 2 naar 1 plus 4: de ontwikkelingsfunctie centraal

In het lijstje kernfuncties staat educatie en ontwikkeling op gelijke voet met de overige vier. Alleen al om historische redenen valt veel te zeggen voor een plek te midden van de andere (zie figuur 1.1). In de meest recente richtlijn voor openbare bibliotheken van de internationale bibliotheekfederatie IFLA wordt het aldus verwoord:

*The need for an agency available to all, which provides access to knowledge in printed and other formats such as multimedia and Internet sources, to support formal and informal education, has been the reason for the foundation and maintenance of most public libraries and remains a core purpose for the public library.*¹⁶

De Leeszaalbeweging, die in de negentiende eeuw ijverde voor de oprichting van openbare bibliotheken om het als te laag waargenomen niveau van de reeds bestaande volksbibliotheken tegen te gaan, wortelt in de traditie van de volkspedagogiek. Waar destijds de ‘verheffing van het volk’ het oogmerk was, is dat in de geïndividualiseerde wereld van nu eerder ‘persoonlijke ontwikkeling’. De accentverschuiving van collectief naar individu is echter niet meer dan dat. Ook in de negentiende eeuw was volksverheffing alleen mogelijk doordat individuele burgers met bronnen van kennis in contact kwamen.

Deze burgers hadden toen uiteraard niet de beschikking over de multimedia en het internet (zie citaat). Gedrukte media – boeken, kranten en periodieken – waren de enige

¹⁴ VNG/IPO/OCW (2009, 17 december). *Bibliotheekcharter 2010-2012*. Den Haag: Staatscourant 2010 nr. 2061, 12 februari 2010

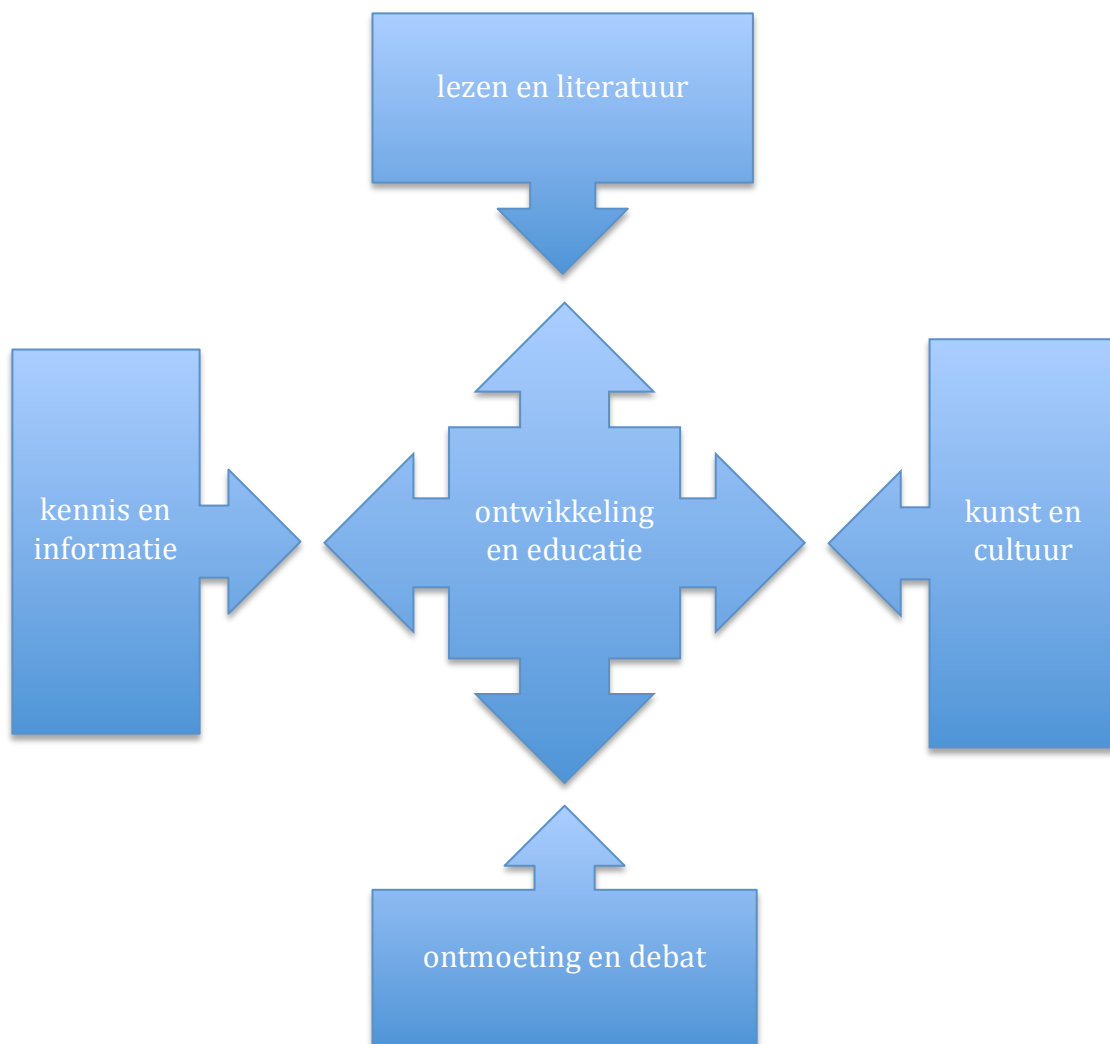
[http://www.debibliotheken.nl/fileadmin/documenten/pdf_strategie/Wetgeving/Bibliotheekcharter_2010-2012.pdf, laatstelijk geraadpleegd 25 januari 2013].

¹⁵ VOB/VNG (2005), *Richtlijn voor basisbibliotheken*, op.cit. Zie ook de bespreking van de kernfuncties in F. Huysmans & C. Hillebrink (2008), *De openbare bibliotheek tien jaar van nu*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, p. 98, 105, 113, 117, 123.

¹⁶ C. Koontz & B. Gubbin (red., 2010), *IFLA Public Library Service Guidelines, Second edition*, Berlin/New York: de Gruyter/Den Haag: IFLA, p. 2 [cursivering toegevoegd] [<http://www.degruyter.com/viewbooktoc/product/43971>, laatstelijk geraadpleegd 25 januari 2013].

bronnen van kennis. Dat is de belangrijkste reden waarom *leesbevordering* in de loop van de twintigste eeuw tot het takenpakket van de bibliotheek ging behoren. Wie niet kan lezen, heeft te midden van een vrij toegankelijke boekencollectie immers nog steeds geen toegang tot de kennis zelf. Nog altijd is laaggeletterd zijn – circa 10 procent van de volwassen bevolking is dat – een hindernis voor persoonlijke ontwikkeling. Bevordering van de leesvaardigheid door de openbare bibliotheek (vanzelfsprekend in samenwerking met het onderwijs) is daarom als onderdeel van de ontwikkelingsfunctie te beschouwen.

Schema 1.1 De vijf kernfuncties in samenhang met educatie in het centrum

Van belang is verder om ontwikkeling en educatie van elkaar te onderscheiden. In het liberaal-humanistische ideaal is het de opdracht van ieder individu *zichzelf te ontwikkelen*: zelfontplooiing. *Educatie* is een maatschappelijke voorziening om die individuen daarbij (al dan niet verplicht, tot een zekere leeftijd) bij te staan.

Tegenwoordig is het onderscheid tussen schoolgaan en een leven lang leren, ofwel tussen formeel en informeel leren, gangbaar.

De (zelf-)ontwikkeling kent ten minste drie dimensies, die we losjes koppelen aan drie stromingen in de westerse filosofie (vgl. de drie kritieken van Immanuel Kant uit de periode 1781-1793) als volgt kunnen benoemen ("de drie e's"):

- de *epistemische* dimensie gericht op het ontwikkelen van *kennis*: ontwikkelen van de eigen kennis, op basis van rationele gronden en juiste, intersubjectief geverifieerde informatie;
- de *ethische* dimensie gericht op het richting geven aan het *handelen*: het ontwikkelen van richtlijnen over wat men – in de handelingsvrijheid die men heeft – wel en wat men niet behoort te doen (vgl. 'normen en waarden', 'opvoeding');
- de *esthetische* dimensie gericht op het ontwikkelen van smaak en het kunnen oordelen over de schoonheid en kwaliteit van creatieve uitingen.¹⁷

Het (verder) ontwikkelen van iemands epistemische, ethische en esthetische vermogens kan zowel het *verbreden* als het *verdiepen* ervan inhouden:

- verbreden: zich vertrouwd maken met een breder palet aan onderwerpen, standaarden en genres;
- verdiepen (of verfijnen): zich vertrouwd maken binnen een onderwerp, standaard of genre.

Individen staan er bij het zichzelf ontwikkelen natuurlijk niet alleen voor. Zowel de school als de bibliotheek is, in ieder geval in historisch perspectief, te zien als onderdeel van het educatieve of pedagogische systeem dat individuen ondersteunt bij hun ontwikkeling (*Bildung*). Daartoe heeft men docenten nodig en leermaterialen. Waar het onderwijssysteem (scholen, docenten) zich specialiseert op het eerste, is het bibliotheekwerk (zowel het openbare als het wetenschappelijke en schoolbibliotheekwerk) gericht op de ondersteuning van het onderwijs door zich te specialiseren op het laatste: een goed geordende en ontsloten collectie waaruit lerenden kunnen putten.¹⁸ Het schoolbibliotheekwerk (de 'schoolmediatheek') en de wetenschappelijke bibliotheken positioneren zich dichtbij het onderwijs. Het openbaar bibliotheekwerk plaatst zich traditioneel wat meer op afstand, maar probeert met samenwerkingsovereenkomsten die afstand ook weer te overbruggen. Klassenbezoeken uit het basisonderwijs en programma's voor de ROC's getuigen hiervan. Een recente ontwikkeling is dat de openbare bibliotheek vestigingen opent in basisscholen ter compensatie van algemene vestigingen die vanwege bezuinigingen moeten worden gesloten.

De andere vier kernfuncties: ten dienste van ontwikkeling

Het uitgangspunt voor deze visie op de maatschappelijke opdracht van de openbare bibliotheek is dus dat het ondersteunen van 'ontwikkeling' (zelfontplooiing, volksverheffing) de kern was, is en blijft. Dit houdt een accentverschuiving in ten

¹⁷ I. Kant: Kritik der reinen Vernunft (1781); Kritik der praktischen Vernunft (1788); Kritik der Urteilkraft (1790).

¹⁸ N. Luhmann (2002). *Das Erziehungssystem der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

opzichte van de vijf kernfuncties uit de *Richtlijn voor basisbibliotheken*. In de Richtlijn stonden de kernfuncties als gelijken naast elkaar. Hetzelfde is het geval in het geldende landelijke beleid rondom de kernfuncties lezen, leren en informeren.

In deze visie staan de andere kernfuncties in het teken van ontwikkeling als centrale opdracht voor de openbare bibliotheek. De epistemische, ethische en esthetische dimensies van persoonlijke ontwikkeling worden ieder op een andere manier 'ondersteund' door de kernfuncties kennis & informatie, lezen & literatuur, kunst & cultuur en ontmoeting & debat. In schema 1.2 is dit uitgewerkt.

Schema 1.2 *De drie aspecten van ontwikkeling (kolommen) in verhouding tot de andere kernfuncties (rijen)*

	'epistemisch' (kennis, rede)	'ethisch' (handelen, normen/waarden)	'esthetisch' (smaak, schoonheid, oordeelsvermogen)
kennis & informatie	vergroten van kennis, op de hoogte geraken van actuele thema's	vergroten vermogen tot weloverwogen handelen	vergroten capaciteit tot uitdagen van eigen vaststaande oordelen o.g.v. nieuwe inzichten
lezen & literatuur	vergroten leesvaardigheid als voorwaarde voor leren; vergroten kennis van literaire stromingen	vergroten capaciteit tot 'goed/juist' handelen o.b.v. voorbeelden uit literatuur	vergroten (verbreden/verdiepen) literaire smaak en esthetische beleving
kunst & cultuur	vergroten kennis van kunststromingen en eigen/andere culturen	vergroten capaciteit tot 'goed/juist' handelen o.b.v. voorbeelden uit kunst	vergroten (verbreden/verdiepen) artistieke smaak/oordelen en esthetische beleving
ontmoeting & debat	vergroten rationaliteit in denken over (actuele) thema's	vergroten democratische sensitiviteit (opinies zelf vs. van anderen)	vergroten welsprekendheid, argumentatievermogen

Uit het overzicht wordt duidelijk welke ontwikkelingsfuncties er vanuit het landelijk beleid ondersteund worden (de bovenste twee rijen) en welke aan het lokale beleid worden overgelaten (de onderste twee).

Deze twaalf aspecten van ontwikkeling doen, zo bij elkaar, wellicht wat topzwaar aan. Moet de openbare bibliotheek dat allemaal ondersteunen? Vertaald naar de bestaande praktijk is de sprong echter niet groot. In schema 1.3 is geïnventariseerd op welke manier de bestaande producten en diensten van de bibliotheek met deze aspecten verband houden. Waar schema 1.2 bewust algemeen is gehouden, komt in de voorbeelden in schema 1.3 ook de aandacht voor specifieke bevolkingsgroepen aan bod.

Voor kinderen, jongeren, ouderen, blinden en slechtzienden, dyslectici, werkzoekenden en immigranten zijn er op die groepen gerichte informatiepunten en activiteiten.

Schema 1.3 *Faciliteiten die de openbare bibliotheek aanbiedt (of zou kunnen aanbieden) ter ondersteuning van persoonlijke ontwikkeling*

	‘epistemisch’ (zuivere kennis, rede)	‘ethisch’ (praktische kennis, normen en waarden)	‘esthetisch’ (smaak, schoonheid, oordeelsvermogen)
kennis & informatie	non-fictiecollectie; leestafel; databanken; studieplekken; inlichtingen; projectcollecties t.b.v. onderwijs; huiswerkklasjes	cursussen informatievaardigheden en mediawijsheid; informatiepunten (jongeren, ouderen, werk); activiteiten rond inburgering	deskundige samenstelling collectie (fysiek en web), ‘content curation’ van webgebaseerde kennis en informatie
lezen & literatuur	leesbevordering (doorlopende leeslijn); secundaire literatuur en bestand van literatuurrecensies; aangepast lezen	info en cursussen over literatuur (stromingen); schrijfcursussen; kinder- en jeugdbibliotheek	fictiecollectie; ontmoetingen met schrijvers, voordrachten; begeleiding (online) leeskringen
kunst & cultuur	kunsteducatiecollectie (incl. muziek), (lokale) erfgoedcollectie	kunsteducatie (cursussen); bladmuziek; (culturele) reisboeken	muziek- en filmcollectie (cd, dvd, streaming); kunstboekencollectie; exposities en lezingen over kunst
ontmoeting & debat	wetenschapseducatie, voorlichtingsbijeenkomsten	debatten over lokale (politieke) aangelegenheden; fablabs/hackathons	debatwedstrijden; poetry slams; bijeenbrengen gebruikers met eendere voorkeuren

Noot: sommige voorbeelden passen op meerdere plaatsen in het schema; ze zijn dan maar een keer afgebeeld.

Het schema laat zien dat veel van de al lang bestaande bibliothecaire diensten verschillende dimensies van persoonlijke ontwikkeling ondersteunen. Uiteraard is niet iedere bibliotheek, laat staan iedere vestiging, geëquipeerd om al deze producten en diensten/activiteiten aan te bieden. De bedoeling van het overzicht is geenszins te suggereren dat elke bibliotheek dit hele spectrum aan diensten zou moeten afdekken. Wel kan het dienen als een soort checklist, bijvoorbeeld om elk van de twaalf aspecten ten minste op één manier aan bod te laten komen. Ook maakt het overzicht een inschatting mogelijk van welke vormen van ondersteuning in het gedrang komen, met een bijkomende inschatting van hoe erg dat dan is.

4. Tot slot

In het ondersteunen van individuen en educatieve instellingen lag de oorspronkelijke opdracht van de openbare bibliotheek. Via het ontwikkelen van individuen was het oogmerk de samenleving als geheel op ene hoger peil van beschaving te brengen. In de loop van de ruim honderd jaar dat er in ons land openbare bibliotheken zijn, zijn er (net als elders) in de loop der tijd wel accenten gelegd, maar 'ontwikkeling' als kerndoel stond daarbij nooit echt ter discussie. Hoewel woorden als zelfontplooiing en beschavingspeil tegenwoordig archaïsch aandoen, is er geen reden om de maatschappelijke opdracht van de openbare bibliotheek aan het begin van de 21^e eeuw in de kern anders te formuleren; hooguit met modernere woorden.

Als ontwikkeling het *doel* is, dan zijn die te onderscheiden van de *middelen* om dat doel te bereiken. En die middelen zijn in de afgelopen eeuw meer aan verandering onderhevig geweest. Dat de bibliotheek zo sterk in het teken staat van boeken en andere tekstuele media, vindt zijn oorsprong in het feit dat deze media in de eerste decennia van de twintigste eeuw de enige tast- en bewaarbare bronnen van kennis, informatie, cultuur en amusement waren. Maar ook die activiteiten veranderden met de jaren. In de tijd die we nu meemaken, met snelle veranderingen in informatietechnologie en webtoepassingen, staan die middelen sterk ter discussie.

Een openbare bibliotheek in de 21^e eeuw vernieuwt haar middelen om trouw te kunnen blijven aan haar doel, haar maatschappelijke opdracht. Dat betekent nadrukkelijk niet dat alle boeken het raam uit moeten. Het betekent wel dat de nadruk op maximalisering van uitleningen van fysieke boeken, als strategie om haar blijvende belang onder bewijs te stellen, het doel voorbij schiet. Het openbaar bibliotheekwerk moet breder zijn dan dat. Het moet fysieke en digitale dienstverlening combineren in het verwerkkelijken van de missie: het (primair) ondersteunen/faciliteren van de persoonlijke ontwikkeling van burgers, opdat (secundair) het functioneren van de open, democratische samenleving verbetert.